

УШАЧЧЫНА: ВАЧЫМА ФЕНОЛАГА

Феналогія, як аб гэтым гаворыць утвараючае гэты тэрмін словаспалучэнне, мае справу са з'явамі. Зразумела, не з усім мноствам прыродных і сацыяльных з'яў акружаючага нас свету, а з вызначанай іх катэгорыяй – са з'явамі жывой і нежывой прыроды, якія могуць быць аб'яднаны паняццем сезонных. Гэта значна шырокае і разнастайнае кола з'яў, што вызначаюцца ўпарадкаванасцю ў часе і перыядычнасцю штогадовай паўторнасці.

Вясна, лета, восень ці зіма, колькі б разоў мы іх не сустракалі, нязменна даюць пра сябе ведаць спецыфічным комплексам з'яў. Феналогія, як навука, улічвае, сістэматызуе і вывучае заканамернасці парадку і тэрмінаў наступлення сезонных з'яў. Фактычную аснову феналагічных ведаў утвараюць феналагічныя назіранні, што даюць звесткі аб тэрмінах наступлення канкрэтных сезонных з'яў. Вытокі феналагічных ведаў прыводзяць нас да зары чалавечай культуры.

Памяццю многіх пакаленняў фарміраваліся аб'ектыўныя існуючыя сувязі паміж тэрмінамі наступлення сезонных з'яў. Феналагічныя назіранні вяліся людзьмі спрадвечна. Сведкамі таму з'яўляюцца дайшоўшыя да нас шмат указанняў накшталт «Калі яблыня ў поўным цвеце – пачынай сеяць бульбу», «Сей азімае жыта, калі крышку пажаўцее лісце на дрэвах», «Пакуль ліст у бярозы малы – яравыя сей смела».

У былым Савецкім Саюзе зборам навуковай феналагічнай інфармацыі займаўся феналагічны сектар Геаграфічнага Таварыства. На тэрыторыі краіны дзейнічалі дзiesiąткі тысяч феналагічных пунктаў, працавалі рэгіянальныя феналагічныя камісіі. Зараз гэту работу праводзіць Рускае Геаграфічнае Таварыства.

У сезонным развіцці прыроды вялікае значэнне маюць метэаралагічныя фактары, якія ўплываюць на жывую і нежывую прыроду. Важнейшымі метэаралагічнымі фактарамі, якія ўздзейнічаюць на развіццё раслін у вызначаныя сезоны года, з'яўляюцца святло, цяпло і вільгаць. Спалучэнне гэтых фактараў мае найбольшае значэнне для развіцця натуральнай расліннасці, сельскагаспадарчых культур.

Ушацкі раён – адзін з раёнаў самай паўночнай Віцебскай вобласці Беларусі. Ён знаходзіцца ў цэнтральнай частцы вобласці па левы бок сярэдняга цячэння ракі Заходняга Дзвіна. Частка плошчы раёна размешчана на Полацкай нізіне, адзінай па свайму паходжанню, але разнароднай у яе асобных частках, а асноўная частка плошчы – на Ушацка-Лепельскім узвышшы. Больш 50 % тэрыторыі знаходзіцца на вышыні 150–200 м над узроўнем мора.

Найвышэйшы пункт з адзнакай у 239 м знаходзіцца каля вёскі Гушчынская Слабодка. Паверхня раёна характарызуецца наяўнасцю озава-камавых форм рэльефу, павальным падняццем у паўднёва-заходнім напрамку.

У геалагічных адносінах Ушаччына ўваходзіць у межы заходняй ускраіны Рускай платформы, перакрытай магутнай тоўшчай асадкавых парод рознага ўзросту. Большасць форм сучаснага рэльефа мае чацвярцічнае паходжанне.

Раён адносіцца да басейна Балтыйскага мора. Рака Ушача, што перасякае тэрыторыю раёна, з'яўляецца левым прытокам Заходняга Дзвіны. Свой пачатак яна бярэ каля возера Маскавіца Докшыцкага раёна, мае даўжыню 118 км, адносіцца да змешанага тыпу сілкавання. Лёдастаў на ёй працягваецца ад 110 да 130 дзён. Сярэдняе перавышэнне вышэйшага ўзроўню над межанню дасягае да 150 см. На перыяд веснавога разводдзя прыпадае 50 % гадавога сцёку.

Ушацкі раён уваходзіць у састаў «Беларускага паўзёр'я». Азёры размешчаны цэлымі групамі, займаюць 10 % плошчы раёна. Найбольшыя з іх уваходзяць ва «Ушацкую групу азёр».

Ушаччына размяшчаецца ў паўночнай, умерана цёплай, вільготнай кліматычнай вобласці. Клімат тут, як і любой іншай тэрыторыі, фарміруецца ў выніку складанага ўзаемадзеяння сонечнай радыяцыі, цыркуляцыі атмасферы і падсілаючай паверхні. Ён адбіваецца на глебе, вадзе, раслінным і жывёльным свеце.

Сонечная радыяцыя наступае ў залежнасці ад вышыні сонца над гарызонтам у розныя поры года, а таксама ад воблачнасці. Максімальная вышыня сонца над гарызонтам летам 58 °С, працягласць дня складае больш 17 гадзін. Пад канец снежня вышыня сонца над гарызонтам складае 10 °С, а працягласць дня ўсяго некалькі больш 6 гадзін. У цёплы час года, з мая па верасень, працягласць сонечнага ззяння дасягае на тэрыторыі раёна 1025 гадзін. Гэтая з'ява знаходзіцца ў прамой залежнасці ад воблачнасці і туманаў. За год у нас бывае не больш 40 ясных дзён, а пахмурных больш за 150. Туманаў больш назіраецца з кастрычніка па сакавік, што складае 34 дні, менш з красавіка па верасень і складае 17 дзён у годзе. Значная воблачнасць і туманы прыводзяць да таго, што велічыня наяўнага сонечнага ззяння складае толькі 30 % магчымага.

На працягу ўсяго года тэрыторыя раёна знаходзіцца на поўнач ад паласы высокага атмасфернага ціску – восі Васейкава. Зімой тут у большасці выпадкаў пераважаюць паўднёва-заходнія і заходнія вятры, а летам – паўночна-заходнія і заходнія.

Найбольшы ўплыў на клімат раёна робіць марское палярнае паветра. Утварыўшыся ў Атлантыцы, цыклоны рухаюцца на ўсход. Зімою яны змякчаюць маразы, прыносяць ападка і павялічваюць адносную вільготнасць паветра. Зімы з цёплым надвор'ем 1955–1956, 1970–1971 і апошніх гадоў былі звязаны з магутным уздзеяннем гэтага паветра. Летам атлантычныя паветраныя масы халаднейшыя за кантынентальныя, яны зніжаюць тэмпературу, нясуць моцныя ападка.

Раз-пораз тэрыторыю раёна наведваюць арктычныя паветраныя масы, пранікаючыя ў тыле цыкланальных серый. Зімою яны прыносяць моцныя маразы, яснае бязветранае і сухое надвор'е. Абсалютны мінімум тэмпературы паветра пры гэтым дасягаў сарака градусаў марозу.

Летам гэтыя паветраныя масы выклікаюць пахаладанні з моцнымі вятрамі. Верагоднасць пранікнення гэтых мас на тэрыторыю раёна за апошнія сорок гадоў невялікая і складае адзін раз за сем гадоў.

Унутрымацярыковыя паветраныя масы, рухаючыся раз-пораз на захад, абумоўліваюць вяртанне халадоў у пачатку вясны, спякоту – летам, а зімою – моцныя маразы.

Рэдка на тэрыторыю раёна пранікае, трапляе паветра, якое вызначаецца сухасцю і спякотнасцю. Абсалютны максімум тэмпературы паветра пры гэтым дасягаў 36 °С цяпла.

Бесперапыннае чаргаванне паветраных мас, пастаянны ўплыў Атлантыкі робяць надвор'е раёна няўстойлівым.

З месяца ў месяц змяняюцца велічыні вільготнасці паветра. Зімою адносная вільготнасць паветра дасягае 85–90 %, вясною яна памяншаецца да 75–80 %. Пры вельмі засушлівым надвор'і ў асобныя гады ўлетку вільготнасць становіцца роўнай 30 %, а калі-небудзь і менш гэтага. З вільготнасцю паветра звязаны туманы, колькасць дзён з якімі ў годзе дасягае 50–53.

Сярэднегадавая колькасць атмасферных ападкаў у раёне складае 550–620 мм. Назіраліся значныя ваганні колькасці ападкаў па гадах і па сезонах асобных гадоў. За цёплы перыяд года выпадае ў сярэднім 425–440 мм ападкаў, а па сезонах года яны размяркоўваюцца наступным чынам: максімум прыходзіцца на перыяд з ліпеня па жнівень і складае 41,6 %, вясною – 20,1 %, восенню – 24 % і зімой – 14,3 %.

Колькасць дзён з ападкамі вялікая і перавышае лічбу 200. Часцей за ўсё ападка выпадаюць зімой і восенню: у студзені і снежні ў сярэднім бывае 14–20 дзён з ападкамі, а ў кастрычніку – лістападзе 15–17 дзён. Рэзка выражаны мінімум дзён з ападкамі ў маі. Больш 10 і 20 мм ападкаў за суткі выключна выпадае ў летні час. Напрыклад, у ліпені 1973 года за двое сутак выпала 65 мм ападкаў, што раўняецца амаль што месячнай норме.

Найбольш цёплым месяцам у нас лічыцца ліпень з сярэднясутачнай тэмпературай паветра 17,2–17,5 °С цяпла, а найбольш халодным – студзень з сярэднясутачнай тэмпературай паветра 6,5–7,2 °С мароза.

Колькасць дзён з сярэднясутачнай тэмпературай вышэй нуля ў раёне дасягае лічбы 227–231. Зіма ў нас наступае ў сярэдзіне лістапада, пачатку снежня і цягнецца 134–140 дзён. За зіму прымаюцца дні з тэмпературай паветра ніжэй нуля градусаў.

У асноўным пераважнае марознае паветра робіць зімы мяккімі, з частымі адлігамі. У снежні ў сярэднім бывае да 20 дзён з адлігамі, а ў студзені-лютым – да 10 дзён.

Па шматгадовых назіраннях першы снег выпадае ў сярэднім 12 кастрычніка. Самы ранні снег назіраўся 27 верасня 1970 года. Таўшчыня суцэльнага снежнага покрыва дасягала 10 сантыметраў.

42 дні цягнецца восенню перыяд з часовым снежным покрывам. Пастаянны снежны покрыв ўстанаўліваецца дзесьці ў пачатку другой дэкады снежня. Да гэтага часу сярэднясутачная тэмпература паветра ўстойліва трымаецца ніжэй нуля, радыяцыйны баланс становіцца адмоўным. У першай палове зімы назіраецца павелічэнне снежнага покрыва на 4–6 см за дэкаду, затым гэты рост некалькі прыпыняецца і дэкадны прырост яго складае 2–3 см. Для пачатка зімы характэрна вялікая колькасць дзён з ападкамі, але інтэнсіўнасць іх бывае невялікай. 19 снежня назіраецца канчатковы ледастаў на рацэ Ушача.

Па шматгадовых назіраннях снежны покрыв дасягае свайго максімуму ў канцы лютага і бывае 30–40 см. Вышыня яго знаходзіцца ў залежнасці ад мікрарэльефу і тэмпературы паветра.

Устойлівы снежны покрыв трымаецца на Ушаччыне 111–118 дзён, перад пачаткам таяння снегу шчыльнасць складзе 0,2–0,24, а запас вады ў снезе – 60–90 мм.

Першымі прыкметамі вясны з'яўляюцца наступаючыя 24 лютага вясельныя палёты чорнага ворана і 26 лютага – спеў сініцы.

За пачатак вясны лічыцца дата пераходу сярэднясутачнай тэмпературы паветра праз нуль градусаў. Гэта бывае 24–30 сакавіка, калі пачынаецца дружнае снегатаянне.

Сакавік – першы месяц вясны. У асобныя гады ён бывае снежным і халодным. 18 сакавіка 1962 года бушавала мяцеліца, выпала шмат снегу.

14 сакавіка ўтвараюцца праталіны. Самыя познія тэрміны наступлення гэтай з’явы назіраліся 9 красавіка 1963 года. 17 сакавіка сустракаюцца першыя шпакі, а 23 сакавіка – жаваранкі.

Як рэдкая з’ява адзначаецца ў сакавіку навальніца. Такая з’ява назіралася ў ноч з 20 на 21 сакавіка 1971 года пры моцным мокрым снегападзе.

Радыяцыйны баланс красавіка ў 11 разоў перавышае сакавіцкі. Павялічваецца колькасць ясных дзён. Красавік – месяц буйнага ажыўлення вясны. 4 красавіка пачынаецца рух соку клёна. 11 красавіка – у бярозы. У пачатку красавіка прылятае пліска. На пралёце 7 красавіка заўважаюцца журавы і шэрыя гусі. 20 красавіка выходзяць на паверхню мурашкі.

15–17 красавіка сярэднясутачная тэмпература паветра пераходзіць праз 5 °С, 184–187 дзён у годзе на тэрыторыі раёна цягнецца перыяд з тэмпературай паветра вышэй за пяць градусаў. 3 пачаткам гэтага перыяду звязаны першыя навальніцы (14 красавіка), з’яўленне вясновых першацветаў, зеляненне лугоў.

Працягласць светлага часу сутак ад красавіка да мая павялічваецца на 60 гадзін і дасягае амаль 500 гадзін за месяц. 3 маем звязана буйное цвіценне ў прыродзе. Ад пачатку руху соку да цвіцення ў бярозы і клёна праходзіць у сярэднім адпаведна 25 і 35 дзён. 17 мая зацвітае чаромха. У адны і тыя ж тэрміны зацвітаюць бэз і акацыя.

У майскім небе з’яўляюцца мошкі, за імі – 1 мая – вясковая ластаўка, а 12 дзён пасля – гарадская. У канцы красавіка – пачатку мая пачынае кукаваць зязюля, чуецца спеў салаўя.

Сярэднясутачная тэмпература паветра ў раёне ў маі складае 11,2 °С цяпла. Працягласць сонечнага ззяння дасягае 250 гадзін, што складае 52 % ад магчымага.

Агульная сонечная радыяцыя ў чэрвені дасягае сваіх максімальных велічынь, сярэдняя тэмпература паветра 14,8 °С цяпла. У чэрвені бывае ў сярэднім да 16 дзён з ападкамі, іх выпадае за месяц да 76–80 мм. 73 дні ў годзе цягнецца, наступаючы з 10 чэрвеня, перыяд з сярэднясутачнай тэмпературай паветра вышэй за 15 °С. 3 гэтым перыядам звязана з’яўленне аваднёў і раенне пчол (10 чэрвеня).

У летні час ападкі выпадаюць часта і суправаджаюцца навальніцамі, колькасць дзён з якімі бывае 25–30. 183–187 дзён цягнецца ў раёне вегетацыйны перыяд.

За разгар лета лічыцца тэрмін цвіцення ліпы, які наступае 11 ліпеня.

Ад ліпеня да жніўня на 1–2 °С зніжаецца тэмпература паветра. Выпадае 100–105 міліметраў ападкаў. За перыяд з 1954 па 1974 гады на Ушаччыне жнівень быў самым дажджлівым месяцам года.

Зніжэнне тэмпературы паветра да канца месяца прыводзіць да змяншэння насякомых у паветры, адлёту стрыжоў і гарадскіх ластавак.

У першай дэкадзе верасня, а часам у канцы жніўня, бываюць замаразкі. Змяншаецца колькасць ападкаў. Толькі 3–4 дні ў сярэднім бываюць сонечнымі. 22 верасня назіраецца пачатак асенняга пажаўцення ў бярозы і клёна. У асобныя гады ў гэтых дрэў пачынаецца лістапад, які ўзмацняецца пасля моцных замаразкаў.

Калі-небудзь восенню дзённыя тэмпературы могуць значна павышацца. Наступае пара «бабінага лета». 11 кастрычніка 1970 года тэмпература паветра да 14 гадзін паднялася да 18 °С цяпла.

У кастрычніку 15–17 дзён бываюць з ападкамі, якіх выпадае 55 мм. 17–19 кастрычніка адбываецца пераход сярэднясутачнай тэмпературы паветра праз 5 °С. Да гэтага часу заканчваецца лістапад у бярозы і клёна. На змену адляцеўшым у вырай птушкам з больш паўночных раёнаў на зімоўку да нас прылятаюць свірэлі, чачоткі.

Пасля заканчэння лістапада пачынаецца пара шэрай і сырой восені з паступова нарастаючымі халадамі і імжэлымі дажджамі. Восенню бываюць туманы, утварэнне якіх адбываецца пры значным ахалоджванні зямлі і наступленні цёплага вільготнага паветра.

Лістапад – апошні месяц восені, перадзім’е. Канец восені адпавядае ўстанаўленню тэмпературы паветра ніжэй нуля. Гэта бывае 10–12 лістапада. У першай дэкадзе месяца выпадае першы снег, а ўжо ў другой палове вышыня снежнага покрыва дасягае 2–6 см. Былі адзначаны выпадкі, калі ў першай дэкадзе лістапада ўстанаўлівалася зіма.

У першых чыслах лістапада адлятаюць апошнія стаі качак, заканчваецца выпас жывёлы. Ад кастрычніка да лістапада на 5 °С паніжаецца тэмпература паветра. Вельмі рэдка і непрацяглы час свеціць сонца. 80 % усіх дзён бываюць пахмурнымі. За месяц налічваецца ўсяго 3–4 ясныя дні. Працягласць светлага часу сутак ад усходу да захаду сонца складае 250 гадзін. Адносна вільготнасць паветра расце і дасягае 84 %. За лістапад выпадае 46 мм ападкаў, што амаль у два разы менш, чым за кожны летні месяц.

Колькасць цяпла, што атрымлівае зямная паверхня, залежыць ад велічыні сонечнай радыяцыі. Прыток яе вызначае тэмпературу паветра, якая ўлічваецца пры дзяленні года на сезоны. Іх, асноўных сезонаў, бывае чатыры з працягласцю, якая вызначаецца мясцовымі

прыроднымі ўмовамі. У аснову падзелу года на сезоны пакладзены пераход сярэднясутачнай тэмпературы паветра праз 0,5, 10 і 15 °С.

Ушаччына адносіцца да Ушацка-Лепельскага раёна паўночнай агракліматычнай вобласці Беларусі. Працягласць перыядаў з тэмпературай вышэй 0,5, 10 і 15 °С тут складае адпаведна 227–231, 184–187, 139–144 і 72 дні. Працягласць безмарознага перыяду складае 146–147 дзён.

Прырода дае ўсё неабходнае для жыцця людзей. На сучасным этапе развіцця грамадства чалавек усё больш і больш аказвае ўздзеянне на прыроду. Часам яно прыводзіць да непажаданых і нават трагічных вынікаў. Цяпер перад грамадствам, як ніколі раней, паўстала задача ўсебаковай аховы прыроды для таго, каб зберагчы яе і разам з ёй выжыць.

М. Кірпіч